

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

AKADEMİK-US, Haziran 2020, 4/1, 44-68

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 17.01.2020 Kabul Tarihi: 14.07.2020

**Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine
Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği**

Doç. Dr. Halis DEMİR¹ Necdet AYDOĞDU²

Öz: İslam âlimleri aslî (birinci derece) şer'î delillerin sıralamasının Kitap, Sünnet, icma ve kıyas şeklinde olduğu konusunda ittifak halindedir. İctihad, fakihlerin şer'i bir hüküm hakkında bilgiye ulaşmak için bütün gücünü harcaması demektir. Bazı İslam hukukçuları, ictihadın delil olarak kullanılmasında Muâz (r.a.) hadisi olarak bilinen rivayeti örnek olarak göstermişlerdir. Bu konuda içerikleri farklı çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muaz'ı (r.a.) Yemen'e göndermeden önce ona sorduğu karşılaştığı davaları nasıl çözeceğine dair soruları ve Muâz'ın (r.a.) cevaplarını içeren meşhur rivayeti inceleyeceğiz. Rivayetin yer aldığı temel hadis kaynaklarını, bu kaynaklardaki isnad ve metin formlarını tespit edeceğiz. Rivayetlerin önce isnad sonra da metin tahlillerini yaparak delil değerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu hadis özelinde hadisçi ve fıkıhçı âlimlerin hadisleri değerlendirmelerindeki farklı yaklaşımlarını tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Sünnet, Hadis, İctihâd, Muâz b. Cebel.

**A Comparison of the Evaluation of Hadith by Hadith Scholars and Fakihs: Muadh's (abpwh)
Ijtihad Hadith**

Abstract: Islamic scholars agree on the order of the principal sources of Islamic law as Qur'an, Sunnah, ijma (the consensus of commentators on a controversial point in law) and ijihad (independent critical reasoning). Ijtihad means that fakihs do all they can to reach information on a sharia practice. Some Islamic scholars point to a narrative known as "Muadh Hadith" as an example for the use of ijihad as proof. There are diverse narratives on this point with a different content. In this study, we will look at Prophet Muhammed's (PBUH) questions about certain cases before sending Muadh (RA) to the Yemen and we will examine the famous narrative that includes the answers of Muadh (RA). We will determine fundamental hadith sources and transmissions and narrative forms of these sources. We will try to present the proof-value of the hadith by first analysing their transmission and then the narrative itself. We will try to look at the different methods of hadith scholars and fakihs in evaluating hadith with this narrative as an example.

Keywords: Qur'an, Sunnah, Hadith, Ijtihad, Muadh ibn Jabal.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, halisdemir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4185-6553.

² Sivas Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni, necdetaaydogdu1966@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6576-1404.

دراسة في اختلاف علماء الحديث وأصول الفقه في تقويم الأحاديث: حديث معاذ رضي الله عنه في الاجتهاد

المخلص: قد اتفق العلماء المسلمون على أن ترتيب الأدلة الشرعية الأصلية (في الدرجة الأولى) هو الكتاب والسنة والإجماع والقياس. والاجتهاد ان يبذل الفقهاء جهودهم لتحصيل علم في حكم شرعي. وقد استشهد بعض الأصوليين المسلمين بالرواية المعروفة باسم حديث معاذ (على سبيل المثال) في استخدام الاجتهاد. هناك العديد من الروايات في هذا الموضوع بمحتويات مختلفة. سوف نفحص في هذه الدراسة الرواية المحتوية أسئلة النبي صلى الله عليه وسلم التي وجهها الى معاذ رضي الله عنه قبل إرساله إلى اليمن حول كيفية قضائه الاقضية التي عرضت عليه وإجابات معاذ رضي الله عنه. سوف نحدد المصادر الرئيسية للحديث الذي يتم فيه السرد ، وإسناد النص وأشكاله في هذه المصادر. سنحاول الكشف عن قيمة الأدلة من خلال تحليل الروايات أولاً ثم النص. سنحاول حول هذا الحديث تحديد مناهج مختلفة من علماء الحديث والفقه في تقييمهم للأحاديث.

الكلمات المفتاحية : الكتاب (القرآن)، السنة، الحديث، الاجتهاد، معاذ بن جبل

GİRİŞ

İslam şeriatine ait hükümler, doğrudan veya dolaylı olarak şer'î delillerden elde edilir. Bu açıdan bakıldığında, şer'î hüküm ile şer'î delil arasında sıkı bir bağ vardır. İcmâlî deliller ise şer'î hükümlerin genel kaynaklarıdır. İslam hukukunda icmâlî deliller “edille-i erbaa” veya “edilletü'l-ahkâm” denilen kitap, sünnet, icmâ ve kıyas şeklinde sıralanmıştır. Bu delillere ilaveten şartlara bağlı olarak sahabe sözü, istihsan, istishab, maslahat, örf, sedd-i zerâyi' ve bizden öncekilerin şeriatı gibi fer'î (ikinci derecede) deliller kullanılmış ve bu dört ana delilin kapsamına dâhil edilmiştir.³

Bu delillerden kitap ve sünnet hüküm kaynağı olarak ilk iki sırada yer almaktadır. Bu konu ayetlerle sabittir. Nitekim Kur'ân, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklarda meselenin Allah'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) müracaat edilerek çözülmesini istemiş,⁴ bu konuda verilmiş bir karara herhangi bir şekilde itiraz edilemeyeceğini belirtmiştir.⁵ Meselelerin Allah'a arz edilmesi Kur'ân'a başvurmak, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz edilmesi ise, yaşadığı sürede kendisine, vefatından sonra ise sünnetine başvurmak demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de değişik vesilelerle Kur'ân ve sünneti öne çıkaran tavsiyelerde bulunmuştur.⁶

Sahabe, Kur'ân ve Sünnetteki emir ve tavsiyelere uymuş, yaşamlarını bu iki esas ışığında sürdürmeye gayret etmiştir. Günlük yaşamın doğallığı içerisinde karşılaştıkları problemleri Kur'ân ve Sünnet'e müracaat ederek çözüme kavuşturmuştur. Mesele hakkında bu iki kaynakta herhangi bir delil bulamadıklarında ise icthad ile sonuç elde etme yolunu seçmiştir.⁷

Tâbiin döneminde de benzer durum sözkonusu idi. Dini hükümlerin temel kaynağı Kur'ân ve Sünnet idi. Bir mesele hakkında önce Kur'ân ve Sünnet'e müracaat ediyorlar, orada bir delil bulamadıklarında ise, sahabenin bu konudaki uygulamalarına bakıyorlardı. Daha sonraki dönemde de aynı yöntem takip edilmiş, hüküm kaynakları Kitap, Sünnet, icma ve kıyas olarak sıralanmıştır. Şer'î delillerin bu şekilde sıralanmasına dair öne sürülen delillerden bir tanesi de inceleyeceğimiz Muâz (r.a.) hadisidir.

Sözlükte “çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek” anlamındaki cehd kökünden türeyen icthad “bir konuda elden gelen çabayı sarfetmek, bir şeyi elde edebilmek için

³ Bk. Ali Bardakoğlu, “Delil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınevi, 1994), 9: 139.

⁴ en-Nisâ 4/59.

⁵ en-Nisâ 4/65.

⁶ Bk. Mâlik b. Enes, Muvatta', “Kader”, 3.

⁷ Bk. Beyhakî, *Sünen*, 1: 114.

olanca gücü harcamak” demektir.⁸ Terim olarak “fakihin herhangi bir şer’î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması” anlamına gelmektedir.⁹

İctihadın başlangıç tarihi Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar uzanmaktadır. Hadislerde anlatıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeyi icthada teşvik etmiş, huzurunda icthad yapmalarına müsaade etmiştir.¹⁰ Bu çalışmamızda icthad konusundaki temel deliller içerisinde yer alan Muaz b. Cebel hadisini inceleyeceğiz. Bizi bu çalışmaya iten sebep, rivayetin isnadı hakkındaki farklı değerlendirmelerin varlığı ve bu değerlendirmelerin rivayetin delil olma yönünü etkilemesidir.

İncelememiz beş başlık altında toplanmaktadır:

1. Kaynak tesbiti: Hadisin yer aldığı hadis kaynakları ve farklı isnad formları tebit edilecektir.
2. İsnad tahlili: Hadis isnadında yer alan ravilerin cerh ve ta’dil durumu, âlimlerin bu konudaki değerlendirmelerine yer verilecektir.
3. Metin tahlili: Hadisin metin tenkidi yapılacak, rivayet keyfiyeti açısından incelenecektir.
4. Tartışmalar: Hadisçi ve fıkıhçıların hadisin sıhhati ve hüccet değeri konusundaki yaklaşımları ele alınacaktır.
5. Sonuç: Hadisin sened, metin, sıhhati ve hüccet değeri konusunda elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

1. Muâz (r.a.) Rivayeti

İslam hukukçuları, şer’î delilleri Kur’ân, Sünnet, icma ve kıyas olarak sıralarken, icthadın hüküm istinbatında delil olarak kullanılmasını Muâz (r.a.) hadisi olarak bilinen şu rivayete dayandırmaktadırlar.

“Rasûlullâh (s.a.v.) Muâz’ı (r.a.) Yemen’e gönderdiği zaman ona şöyle dedi: ‘Sana bir dava geldiğinde nasıl hüküm verirsin?’ Muâz (r.a.) ‘Allah’ın kitabı ile hüküm veririm’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘Onu kitapta bulamazsan (nasıl hüküm verirsin)?’ diye sordu. Muâz (r.a.) ‘Allah’ın Rasulü’nün (s.a.v.) sünneti ile hüküm veririm.’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘Allah’ın Rasûlü’nün (s.a.v.) sünnetinde de bulamazsan (Ne ile hüküm verirsin)?’ diye sordu. Muâz (r.a.) ‘Re’yim ile icthad ederim ve bundan kaçınmam’ dedi. (Muâz (r.a.) diyor ki) Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) eli ile göğsüne vurarak ‘Rasûlü’nin elçisini Allah’ın Rasûlü razı olacak şekilde muvaffak kılan Allah’a hamdolsun’ buyurdu.”¹¹

⁸ Bk. Cemâlüddin Muhammed b. Mkrım b. Manzûr, “chd”, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 3: 135.

⁹ H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınevi, 2000), 21: 432

¹⁰ Sahabe Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında pek çok konuda icthad etti ve bu sebeple kınanmadı. Bu konuda çok sayıda örnek vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Ahzab günü sahabeye namazlarını Beni Kureyza’da kılmalarını emretti. Sahabeden bazıları icthad ederek namazlarını yolda kıldılar, “Rasulullah (s.a.v.) bizden geciktirmemizi değil, acele davranmamızı istedi” diyerek manayı nazarı dikkate aldılar. Başka bir grup ise, namazlarını geciktirerek hemen yola koyuldu ve Beni Kureyza’da gece olunca namazlarını kıldılar. Bunlar ise manayı değil, lafzı nazarı dikkate aldılar. Hz. Peygamber iki grubun yaptığında bir şey demedi. Hz. Ali Yemende iken üç kişi yanlarında bir çocuk ile ona geldi ve herbiri “bu benim çocuğum” diyerek birbirlerinden davacı oldular. Aralarında Kur’a çekti, çocuğu kurada çıkan adama verdi. Diğer ikisine de üçte iki diyete hükmetti. Bu durum Hz. Peygamber’ e (s.a.v.) ulaştınca, Hz. Ali’nin hükmü hoşuna gitti ve azı dişleri görününceye kadar güldü. Hz. Sa’d b. Muaz, Beni Kureyza hakkında icthad ederek hüküm verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun bu icthadını doğru buldu ve ona “Yedi sema üzerinden onlar hakkında Allah’ın hükmü ile hükmettin” buyurdu. Bir sefere çıkan iki sahabe, namaz vakti gelince su olmadığı için teyemmüm ile namaz kıldılar. Daha sonra namaz vakti çıkmadan su buldular. Birisi (abdest alarak) namazını yeniden kıldı, diğeri ise kılmadı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ikisinin yaptığını da doğru buldu ve namazını iade etmeyenin sünnete uygun olarak namazını kıldığını, diğersinin ise iki ecir kazandığını söyledi. Bkz. Muhammed Şemsülhakk el-Azîm Âbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, (Medine: el-Mektebû’s-Selefiyye, 1388/1969), 9: 513.

¹¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, Müsned, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî, (Cize: dâru Hicr, 1420/1999), 1: 454 (560).

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

Bu rivayetin değerlendirmesine geçmeden önce, bu rivayet hakkında yapılan bazı çalışmalara yer vermek yerinde olacaktır. Tesbit ettiğimiz kadarıyla rivayet hakkında makale¹² ve yüksek lisans¹³ çalışmaları yapılmıştır. Bizim çalışmamız, rivayetin değerlendirilmesinde hadisçi ve fıkıh usûlü alimlerinin yaklaşımlarını tespit etmek olduğundan, çalışmamızın diğer çalışmalar ile ortak yönlerin bulunması ile birlikte bu şekilde bir çalışma yapılmamıştır.

1.1. Rivayetin Kaynakları

Metnini verdiğimiz hadis, ilk olarak Şâfiî'nin (ö. 204/820) el-Ümm'ünde yer almaktadır.¹⁴ Tayâlisî (ö. 204/820),¹⁵ İbn Sa'd (ö. 228/843),¹⁶ İbn Ebî Şeybe (ö.235/850),¹⁷ Abd b. Humeyd (ö. 249/863),¹⁸ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),¹⁹ Dârimî (ö. 255/869),²⁰ Ebû Dâvud (ö. 275/888),²¹ Tirmizî (ö. 279/892),²² Taberânî (ö. 360/971),²³ Tahâvî (ö. 321/933),²⁴ Beyhakî (ö. 458/1066),²⁵ Hatîb (ö. 463/1071)²⁶ ve İbn Abdilberr (ö. 463/1071)²⁷ tarafından da birbirlerine yakın lafızlar ile rivayet edilmiştir. Bunların isnadlarına bir bakalım:

Şâfiî (ö. 204/820)

Şâfiî hadisi senedsiz olarak eserinde zikretmiştir.²⁸

Tayâlisî (ö. 204/819)

Tespit ettiğimiz kadarı ile rivayeti ilk nakleden muhaddis Ebû Dâvud et-Tayâlisî'dir (ö. 204/820). Tayâlisî hadisi Şu'be < Ebû Avn el-Avfî < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)²⁹ isnadı ile nakl etmiştir. Tayâlisî'den sonraki rivayetlerde de aynı asıl sened kullanılmıştır:

¹² Bk. Mehmet Emin Özaşar, "Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti", *İslâmiyât* 1/3 (1998): 14-47; Yusuf Akgül, "Fıkıh Usûlüne Kaynaklığı Açısından Muâz Hadisinin Tahlil ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2018/14): 193-222.

¹³ Bk. Semâ Gül, *Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesi ile İlgili Rivayetlerin Şekil Yönünden Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2013); Ertuğrul Tülekçioğlu, *İctihadda Meşruiyet Arayışları: Muâz Hadisi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018).

¹⁴ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, tsh. Muhammed Zührî en-Neccâr, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393/), 7: 300.

¹⁵ Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1: 454 (560).

¹⁶ Muhammed İbn Sa'd b. Men'el-Basrî, et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, th. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetül-Hânî, 1421/2001).

¹⁷ Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, el-*Musannef*, thk. Hamed b. Abdillâh el-Cum'a- Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydân, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 1425/2004).

¹⁸ Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *Müsned*, thk. Mustafa b. el-Adevî, (Riyâd: Dâru Belensiyye, 1423/2002).

¹⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, el- *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaud v. dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995).

²⁰ Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, es-*Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed, (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000)

²¹ Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, es-*Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaud-Kâmil Karabellî, (Dimeşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009).

²² Muhammed b. İsa et-Tirmizî, es-*Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî- Meşhûr b. Hasen Âl Selmân, (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.)

²³ Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, el-*Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.)

²⁴ Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaud, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994).

²⁵ Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2003); es-Sünenü's-Sağîr, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, (Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410/1989); *Ma'rifetü's-Sünen*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, (Kâhire: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991).

²⁶ Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, el-*Fakih ve'l-Mütefakkih*, thk. Âdil b. Yûsuf, (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1417/1996).

²⁷ Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994).

²⁸ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, (Beyrut: Dâru'L-Ma'rife, 1393/), 7: 300.

²⁹ Tayâlisî, *Müsned*, 1: 454 (560).

İbn Sa'd (ö. 228/845)

İbn Sa'd: Yezîd b. Hârûn < Şu'be b. el-Haccâc < Ebû Avn Muhammed b. Abdillâh < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr es-Sekafî < (el-Hâris b. Amr'ın) Arkadaşları < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁰

İbn Sa'd: Yezîd b. Hârûn ve Ebû Yezîd et-Tayâlisî < Şu'be b. el-Haccâc < Ebû Avn Muhammed b. Abdillâh < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr es-Sekafî < (el-Hâris b. Amr'ın) Arkadaşları < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³¹

İbn Ebî Şeybe (ö. 235/850)

İbn Ebî Şeybe: Ebûbekr < Vekî' < Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr el-Hüzelî < Muâz'ın (r.a.) Hims'lı Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³²

İbn Ebî Şeybe: Hennâd < Vekî' < Şu'be < Ebû Avn es-Sakafî < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.)³³

Abd b. Humeyd (ö. 249/863)

Abd b. Humeyd: Süleyman b. Harb < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hims'lı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁴

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)

Ahmed b. Hanbel: Muhammed b. Ca'fer < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hims'lı Ashabından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁵

Ahmed b. Hanbel: Vekî' < Şu'be < Ebû Avn es-Sakafî < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁶

Ahmed b. Hanbel: Affân < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hims'lı Ashabından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁷

Dârimî (ö. 255/869)

Dârimî: Yahyâ b. Hammâd < Şu'be < Muhammed b. Ubeydillâh es-Sekafî (Ebû Avn) < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hims'lı Ashabından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁸

Ebû Dâvud (ö. 275/888)

Ebû Dâvud: Hafs b. Ömer < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz b. Cebel'in (r.a.) Hims'lı Ashabından Bazı İnsanlar < Hz. Peygamber (s.a.v.)³⁹

³⁰ İbn Sa'd et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2: 300.

³¹ İbn Sa'd, et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3: 540.

³² İbn Ebî Şeybe Musannef, 7: 239 (23323).

³³ İbn Ebî Şeybe, Musannef, 7: 239 (23324).

³⁴ Abd b. Humeyd, *Müsned*, 1: 151 (128).

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 230 (22357).

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 236 (22411).

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 242 (22451).

³⁸ Dârimî, "Mukaddime", 20 (170).

³⁹ Ebû Dâvud "Akdiye", 11 (3592). Ebû Dâvud hadisi Müsedded < Yahyâ < Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Arkadaşlarından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) isnadı ile de rivayet etmiştir. Bkz. "Akdiye", 11(3593).

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

Ebû Dâvud: Müsedded < Yahyâ < Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadı ile de rivayet edildiği bilgisini vermiştir.⁴⁰

Tirmizî (ö. 279/892)

Tirmizî: Hennâd < Vekî' < Şu'be < Ebû Avn es-Sekafî < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabı < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴¹

Tirmizî: Muhammed b. Beşşâr < Muhammed b. Ca'fer ve Abdurrahmân b. Mehdî < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Hımslı Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴²

Tahâvî (ö. 321/933)

Tahâvî: er-Rabî b. Süleymân el-Murâdî < Esed b. Mûsâ < Şu'be b. el-Haccâc < Ebû Avn es-Sekafî < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴³

Taberânî (ö. 360/971)

Taberânî: Ahmed b. Amr el-Katrânî < Süleymân b. Harb < Şu'be < Ebû Avn es-Sekafî < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴⁴

Beyhakî (ö. 458/1066)

Beyhakî < Ebûbekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek < Abdullâh b. Ca'fer el-Esbahanî < Yûnus b. Habîb < Ebû Dâvud et-Tayâlisî < Şu'be < Ebû Avn es-Sekafî < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın Hıms'lı Bazı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴⁵

Beyhakî: Ali b. Ahmed b. Abdan < Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr < el-Hâris b. Ebî Üsâme < Yezîd b. Hârûn < Şu'be b. el-Haccâc < Ebû Avn Muhammed b. Abdillâh < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < (el-hâris b. Amr'ın) Arkadaşları < Muâz b. Cebel (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴⁶

Hatîb (ö. 463/1071)

Hatîb: Ebû Nuaym el-Hâfız < Abdullâh b. Ca'fer b. Ahmed b. Fâris < Yûnus b. Habib < Ebû Dâvud < Şu'be < Ebû Avn es-Sekafî < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴⁷

Hatîb: el-Hasen b. Ebîbekr < Da'lec b. Ahmed < el-Hasen b. el-Müsennâ el-Anberî < Affân < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴⁸

⁴⁰ Ebû Dâvud, "Akdiye", 11 (3592). Ebû Dâvud hadisi Müsedded < Yahyâ < Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Arkadaşlarından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) isnadı ile de rivayet etmiştir. Bkz. "Akdiye", 11(3593).

⁴¹ Tirmizî, "Ahkâm", 3. (1327-1328).

⁴² Tirmizî, "Ahkâm", 3. (1327-1328).

⁴³ Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 9: 212 (3583).

⁴⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20: 170 (362).

⁴⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10: 114 (20339), *es-Sünenü's-Sağîr*, 4: 130 (4128).

⁴⁶ Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, 1: 173 (291).

⁴⁷ Hatîb, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, 1: 470 (511).

⁴⁸ Hatîb, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, 1: 470 (512).

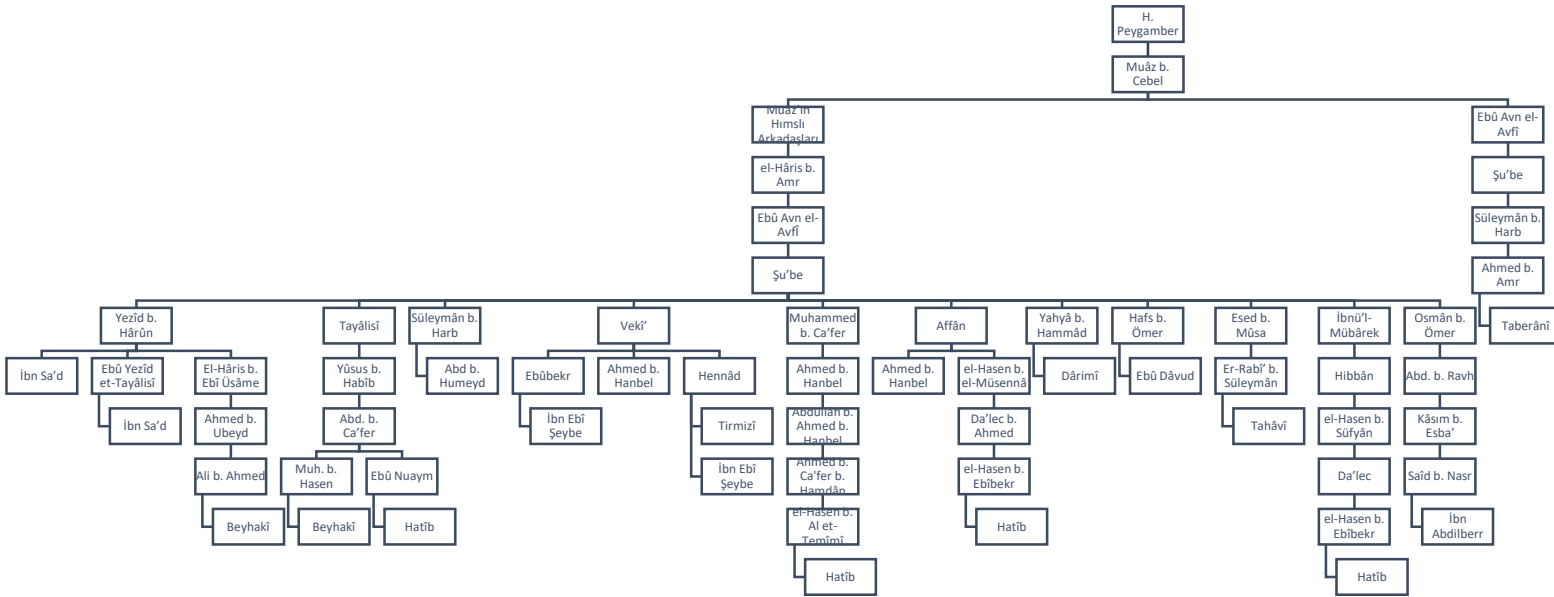
Hatîb: el-Hasen b. Ebîbekr < Da'lec < el-Hasen b. Süfyân < Hibbân < İbnü'Mübârek < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁴⁹

Hatîb: el-Hasen b. Ali et-Temîmî < Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân < Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel < Babası (Ahmed b. Hanbel) < Muhammed b. Ca'fer < Şu'be < Abu'l-Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁰

İbn Abdilberr (ö. 463/1071)

İbn Abdilber: Saîd b. Nasr < Kâsım b. Esba' < Abdullâh b. Ravh el-Medâînî < Osmân b. Ömer < Şu'be < Ebû Avn < Muğîra b. Şu'be'nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵¹

Rivayetin İsnad Şeması

⁴⁹ Hatîb, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*, 1: 471 (513).

⁵⁰ Hatîb, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*, 1: 471 (514).

⁵¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheryrî, (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994), 2: 846 (1593-1594).

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

Hadis farklı isnad formları ile nakledilmiştir. Tesbit ettiğimiz tüm tarikleri bir araya getirdiğimizde, el-Hâris b. Amr'dan itibaren hadisin şu isnad formları ile nakledildiği görülmektedir:

el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵²

el-Hâris b. Amr < (el-Hâris b. Amr'ın) Arkadaşları < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵³

el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁴

el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabından Bazı Adamlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁵

el-Hâris b. Amr < Muâz b. Cebel'in (r.a.) Hıms'lı Ashabından Bazı İnsanlar < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁶

el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Ashabı < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁷

el-Hâris b. Amr < Hımslı Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁸

el-Hâris b. Amr < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁵⁹

el-Hâris b. Amr < Muâz'ın Hıms'lı Bazı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁶⁰

el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Ashabı < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.)⁶¹

1.2. Rivayetin İsnad Tahlili

Rivayet Şu'be'ye (ö. 160/776) kadar tek bir tarik ile gelmiş, ondan sonra 10 farklı tarik ile nakledilmiştir. Şu'beden itibaren isnadda yer alan ravilrin cerh-ta'dil durumları şöyledir:

Şu'be (ö. 160/776): Hafız, hadis imamıdır. Muaviye b. Kurra, el-Ezrak b. Kays, İsmail b. Recâ, Enes b. Sîrin, Katâde, el-Hakem, Mansûr ve çok sayıda kimseden hadis rivayet etmiş, kendisinden de el-A'meş, Eyyûb, İbn İshâk, Sa'd b. İbrâhim, es-Sevrî, Cerîr b. Hâzim, İbrâhîm b. Tahmân, İbnü'l-Mübârek ve çok sayıda kişi hadis nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, es-Sevrî'den hadis bakımından daha iyi olduğunu, zamanında onun gibi birisi bulunmadığını söylemiştir. Şâfiî, "Şu'be olmasaydı, Kûfe'de hadis bilinmezdi." demiştir. Süfyân onun için "emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs" ifadesini kullanmıştır. İbn Sa'd, güvenilir, me'mûn, sağlam, hüccet ve hadis sahibi olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel ve kütüb-i sitte imamları onun hadislerini eserlerine almıştır.⁶²

Ebû Avn (ö. 116/734): Babası, Câbir b. Semure, İbnü'z-Zübeyr ve başkalarından hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Şu'be, es-Sevrî, Misar ve başkaları hadis nakletmiştir. Nesâî, İbn Maîn ve Ebû Zür'a

⁵² Tayâlisî, Müsned, 1: 454 (560); Abd b. Humeyd, Müsned, 1: 151 (128); İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve fadlih, 2: 846 (1593-1594).

⁵³ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 2: 300, 3: 540; Beyhakî, Ma'rifetü's-Sünen, 1: 173.

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, Musannef, 7: 239 (23323); Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 9: 212 (3583); Hatîb, el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh, 1: 471 (513).

⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, Musannef, 7: 239 (23324); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5: 236 (22411); Ebû Dâvud, "Akdiye", 11(3592); Ebû Dâvud hadisi Müsedded < Yahyâ < Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Arkadaşlarından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) isnadı ile de rivayet etmiştir. Bkz. "Akdiye", 11(3593). Hatîb, el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh, 1: 470 (512).

⁵⁶ Ebû Dâvud, "Akdiye", 11(3592). Ebû Dâvud hadisi Müsedded < Yahyâ < Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Arkadaşlarından Bazı İnsanlar < Muâz (r.a.) isnadı ile de rivayet etmiştir. Bkz. "Akdiye", 11(3593).

⁵⁷ Tirmizî, "Ahkâm", 3. (1327-1328).

⁵⁸ Tirmizî, "Ahkâm", 3. (1327-1328).

⁵⁹ Taberânî, el-Kebîr, 20: 170 (362).

⁶⁰ Beyhakî, Kübrâ, 10: 114 (20339), es-Sünenü's-Sağîr, 4: 130 (4128).

⁶¹ Abd b. Humeyd, el-Müsned, 1: 151 (128); Hatîb, el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh, 1: 470 (511).

⁶² Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Tezkira*, thk. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1417/1996), 2: 707.

güvenilir olduğunu belirtmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce dışındaki kütüb-i sitte imamı onun hadislerini eserlerine almışlardır.⁶³

el-Hâris b. Amr (ö. 100-110?/718-728): Muğîra b. Şu'be'nin kardeşinin oğludur. Muâz'ın arkadaşlarından Hımslı bazı insanlar < Muâz isnadı ile hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Avn es-Sakafî hadis nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud ve Tirmizî, onun hadislerini eserlerine almışlardır.⁶⁴ Buhârî, Ashâbı Muâz < Muâz isnadı ile rivayet ettiğini, ondan da Ebû Avn'ın hadis naklettiğini, ancak bu rivayetin sahih olmadığını, sadece bu isnadla bilindiğini ve mürsel olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ İbn Hibbân *es-Sikât*'a almış, Muâz'ın ashabından rivayet ettiğini, kendisinden de Ebû Avn'ın hadis naklettiği bilgisini vermiştir.⁶⁶ Zehebî de el-Hâris b. Amr'dan, Ebû Avn'dan başka bir kimsenin hadis rivayet etmediğini, bu sebeple meçhul olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Muâz b. Cebel (r.a.) (ö. 17/638): Sahâbîdir. Sahabenin tümü adaletli kabul edildiğinden⁶⁸ Muâz b. Cebel hakkında cerh-ta'dil değerdendirilmesi yapılmayacaktır.

Tayâlisî ve Ebû Dâvud'un Şu'be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz'ın (r.a.) Hıms'lı Arkadaşları < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.) senedi ile rivayet ettikleri bu hadis, diğer muhaddisler tarafından da aynı ana sened ile rivayet edilmiştir. Bu hadis, muhaddisler tarafından Şu'be'den 10 farklı tarik ile rivayet edilmiştir. Muhaddisler hadisi Şu'be'den şu tarikler ile rivayet etmişlerdir:

1. İbn Sa'd ve Beyhakî, Yezîd b. Hârûn tarikinden
2. İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî, Vekî' tarikinden,
3. Abd b. Humeyd ve Taberânî, Süleymân b. Harb tarikinden,
4. Ahmed b. Hanbel ve Hatîb, Muhammed b. Ca'fer tarikinden,
5. Ahmed b. Hanbel ve Hatîb Affân tarikinden,
6. Dârimî, Yahyâ b. Hammâd tarikinden,
7. Ebû Dâvud, Hafs b. Ömer tarikinden,
8. Tahâvî, Esed b. Mûsâ tarikinden,
9. Hatîb, İbnü'l-Mübârek tarikinden,
10. İbn Abdilberr ise Osmân b. Ömer tarikinden aynı ana sened ile rivayet etmiştir.

Hadisin tariklerinde yer alan el-Hâris b. Amr münekkid hadis âlimleri tarafından ismen bilinmesine rağmen, durumu itibariyle meçhul olarak değerdendirilmiştir. Hadis usulünde meçhul, adalet yönünden durumu bilinmeyen kimseler hakkında kullanılan bir lafızdır. Cerhin üçüncü mertebesine delalet eden bir tabirdir. Hadis ashabı arasında bu manada kullanılan meçhul, hadisle meşgul olmayan, ilim talebi ile şöhdret kazanamayan, fazla hadis rivayet etmeyen, bu sebeplerden ötürü hadisçiler arasında bilinmeyen kimselerdir. Kendisinden yalnızca bir kişi tarafından hadis nakledilmiş kimselere meçhülü'l-ayn

⁶³ Hüseyinî, *Tezkira*, 3: 1558.

⁶⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, 1: 270.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2: 277 (2449), *et-Târîhu's-Sağîr*, 1: 305; Ukaylî, *Duafâ*, 1: 215 (262); Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3: 82 (377).

⁶⁶ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973), 6: 173.

⁶⁷ Zehebî, *Mîzân*, 2: 175 (1637).

⁶⁸ Bk. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 425.

denmektedir.⁶⁹ Mechûlü'l-ayn, mübhem hükmünde olup, hadis âlimlerinin ve fakihlerin cumhuruna göre makbul değildir.⁷⁰ Hadisleri alınmaz. Yalnızca adaleti sabit kimselerden rivayet etmekle tanınan bir ravinin böyle bir kimseden rivayetinde tek kalması durumunda o kişinin rivayetini kabul edileceği şeklinde başka bir görüş daha vardır.⁷¹

Muâz'ın "Hımslı ashabından bazı insanların" kim oldukları belli değildir. Hadisin farklı tarihlerinde de "rical", "ünâs", nâs" gibi kelimeler kullanılıp kimlikleri gizli kalmıştır. Hadis isnadlarında "şeyh, racul, fulân, ba'du ashâbinâ, gibi kapalılık ifade eden lafızlara rastlanmaktadır. Mâlik'in Muvatta'ında ve Şâfiî'nin rivayetlerine buna benzer ibhamlar yapılmıştır. Râviler arasında ismi herhangi bir sebeple ibhâm edilmiş biri bulunan hadise mübhem hadis adı verilir.⁷² İsnadında müphem ravi bulunan hadis, merdud addedilmektedir. Çünkü hadislerin sıhhat şartlarının ilk sırasında ravinin adaleti gelmektedir. İsmi mübhem bırakılan bir ravinin adaleti de meçhul demektir. Hatta "ahbarani's-sikatu "bana güvenilir kimse haber verdi" ifadeleri ile ta'dil lafzı kullanılarak mübhem bırakılan ravinin durumu da böyledir.⁷³ Bu ifadeleri kullanan kişiye göre güvenilir olan birisi, bir başkası tarafından sıhate zarar veren bir şekilde cerh edilmiş olabilir. Bu ifadeyi kullanan kişinin âlim/müctehid olması durumunda adaletine hükm edilebilir diyenler de olmuştur.⁷⁴ Ebû Hanîfe mürsel hadis ile ihticâc deliline dayanarak, "Bana sika olan biri rivayet etti" diyen râvinin sika olmasının hadis aldığı hocasını ta'dil anlamına geldiği görüşünü benimser. Bir diğer görüşe göre Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi imamların, yalnızca mezheplerine muvafakat eden müntesipleri için mübhem şeyhi tevsik ederek ondan rivayette bulunmaları ta'dil anlamına gelir.⁷⁵

İsnadında mübhem ravilerin yer aldığı hadislerin sahih veya zayıf olduğu hususunda kesin bir hüküm vermek için, adalet ve zabt yönlerinin tespit edilmesi gerekir. Bu gayeye matuf olarak hadis imamları tarafından bu konu hakkında eserler telif edilmiş, içerisinde mübhem ravi bulunan hadisler tespit edilmeye çalışılmıştır.⁷⁶

Bir hadisteki mübhem şahsın belirlenmesi, hadisin türünü dolayısıyla hükmünü bilme ve metnini doğru anlama hususunda önem arz etmektedir. Ancak ileride değinileceği gibi, bazı muhaddisler Muâz b. Cebel'in (r.a.) arkadaşlarının ismen belli olmasa da kişilik olarak güvenilir olduklarını söyleyerek, bu durumun meçhullüğü ortadan kaldırdığını belirtmişlerdir.

1.3. Rivayetin Metin Tahlili

Muâz b. Cebel (r.a.) hadisinin musannifler tarafından anlamı bozmayacak tarzda çok küçük farklılıklar nakledildiği görülmektedir. Rivayetin daha iyi anlaşılması için başından sonuna kadar olayları gruplandırarak rivayeti tahlil etmenin daha faydalı olacağını düşünüyoruz. Muâz rivayetindeki olayları şu şekilde sıralayabiliriz:

⁶⁹ Bk. Talat Koçyiğit, "Mechûl", *Hadis İstihlaları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 211-213.

⁷⁰ Suyûtî, Mechûlü'l-ayn'ın, meçhulün üçüncü kısmı olduğunu belirttikten sonra, İbnu's-Salâh'tan "Adaleti meçhul olanın rivayetini kabul eden bazı alimlerin, kimliği bilinmeyen kimselerin rivayetini kabul etmediklerini" nakletmiştir. Bk. Suyûtî, *Tedr'ibü'r-Râvî*, 243.

⁷¹ Uğur, "Mechûlü'l-Ayn", *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 213.

⁷² Bk. Uğur, "İbhâm", *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 136.

⁷³ Koçyiğit, "Mubhem", *Hadis İstihlaları*, 243.

⁷⁴ Bk. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî, *Tedr'ibü'r-Râvî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1426/2005), 239.

⁷⁵ Emin Aşıkutlu, "Mubhem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006), 31: 436.

⁷⁶ Talat Koçyiğit, "Mubhem", *Hadis İstihlaları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 245.

1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muâz'ı Yemen'e göndermek istemesi.
2. Muâz'a (r.a.) karşılaşıcağı davaları nasıl çözeceği konusunda sorular sorması.
3. Muâz'ın (r.a.) verdiği cevaplar
4. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muâz'ın cevaplarını onayladığını gösteren sözlü ve fiili tepkisi.

Dört maddede sıraladığımız rivayet içeriğinin her bir maddesinde musanniflerin rivayet lafızları farklılık arz ettiğinden bunları da aralarında gruplara ayırarak, rivayetler arasındaki farklılıkların daha iyi anlaşılmasını istiyoruz. Bunu sağlamak için hadis metnini yedi parçaya bölerek tahlil edeceğiz. Numaralandırdığımız rivayetler, Tayâlisî'nin Müsned'inde geçen ifadelerdir. Hadisin geçtiği ilk kaynak olması hasebi ile o rivayeti esas aldık. Alt sıralarda ise rivayetin geçtiği diğer kaynaklar ve ilk rivayetten farklı olan kısımlar belirtilecektir:

1. *"Rasûlullâh (s.a.v.) Muâz'ı (r.a.) Yemen'e gönderdiği zaman ona şöyle dedi: "Sana bir dava gelirse, nasıl hüküm verirsin?"*

Tayâlisî'nin naklettiği giriş cümlesi, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Tahâvî, Taberânî, Beyhakî, Hatîb ve İbn Abdilberr tarafından da aynı şekilde nakledilmiştir. İbn Sa'd, Beyhakî ve Hatîb'in rivayetlerindeki ifadeler farklıdır. Muâz'ın (r.a.) ağzından aktarılmaktadır:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) beni Yemen'e gönderdiği zaman bana şöyle dedi: " Bir dava gelirse/geldiğinde ne ile/nasıl hüküm verirsin?"

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî'nin rivayetlerinde dava geçmemektedir. Sadece nasıl hüküm vereceği sorulmaktadır:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Onu/Muâz'ı Yemen'e gönderdiği zaman şöyle dedi: "Nasıl hüküm verirsin?"

Ahmed b. Hanbel'in diğer bir rivayetindeki ifade anlam olarak farklılık arz etmese de bunlardan farklıdır. Nasıl yapacağını sormaktadır:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Onu Yemen'e gönderdiği zaman şöyle dedi: "Sana bir dava geldiğinde nasıl yaparsın?"

Ebû Dâvud dışında kalan musanniflerin nakillerinde giriş cümlesi "Onu (Muâz'ı (r.a.) Yemen'e gönderdiği zaman..." ifadeleri ile yer alır. Ebû Dâvud'un naklinde ise anlatım farklılık arz etmektedir. Ebû Dâvud olayı şu ifadeler ile aktarmaktadır:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Muâz'ı (r.a.) Yemen'e göndermek istediği zaman şöyle dedi: "Sana bir dava geldiğinde nasıl hüküm verirsin?"

Bu iki ifade, zahiren bir anlam farklılığı göstermese de, kanaatimizce uygulama ve hüküm açısından bir farklılık arz etmektedir. Diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) verdiği sorulara Muâz'ın (r.a.) verdiği cevaplar şeklinde anlaşılacak durum, Ebû Dâvud rivayetinde sorular ve cevapların ötesinde bir keyfiyet arz edecek, kadılık görevi verilecek kişinin sınanması, bu göreve uygunluğu ya da yeterli olup olmadığının tespiti gibi zorunlu bir uygulama şeklinde anlaşılabilir.

2. İkinci cümle ilk kaynağımızda "Muâz (r.a.) 'Allah'ın kitabı ile hüküm veririm' dedi." ifadeleri ile yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Dâvud, Taberânî, Beyhakî ve Hatîb de aynı ifadelerle rivayeti nakletmişlerdir.

Bu ifade, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Tahâvî, Hatîb ve İbn Abdilberr tarafından anlam farklılığı arz etmeyecek tarzda ve şu şekilde de nakledilmiştir:

“...Allah'ın kitabında olan ile hüküm veririm’ dedi.”

İbn Sa'd, Beyhakî ve Hatîb'in naklettiği üçüncü bir metin vardır ki, burada sözün sahibi Muâz 'dır (r.a.):

“Allah'ın kitabında olan ile hüküm veririm dedim”

Bu ifade farklılığı, anlatan kişiden kaynaklanmaktadır. İbn Sa'd, Beyhakî ve Hatîb'in rivayetlerinden anlaşılacağı üzere, cevap bu rivayetlerde Muâz'ın (r.a.) bizzat ağzından verilmektedir.

3. Üçüncü cümle ilk kaynağımızda Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Muâz'a (r.a.) sorduğu ikinci sorusunu ifade etmektedir. Ebû Dâvud, Beyhakî, Hatîb tarafından da aynı lafızlar ile rivayet edilmiştir ve şu şekildedir:

“Onu Allah'ın kitabında bulamazsan?”

İbn Sa'd, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Tirmizî, Tahâvî, Taberânî, Beyhakî, Hatîb ve İbn Abdilberr Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sorusunu anlam açısından farklılık arz etmeyen şu ifadeler ile de nakletmişlerdir:

“Allah'ın kitabında yoksa?”

İbn Ebî Şeybe'nin rivayet ettiği diğer bir forumda soru şu şekildedir:

“Sana Allah'ın kitabında bulunmayan bir iş gelirse?”

Bu üç rivayet formunun anlam açısından bir farklılığı bulunmamaktadır.

4. Dördüncü cümle ilk kaynağımızda Muâz'ın (r.a.) verdiği cevabı içermektedir ve şu şekildedir:

“Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sünneti ile hüküm veririm’ dedi.”

İbn Ebî Şeybe, Beyhakî ve Hatîb'in rivayetlerindeki ifade ede aynı şekildedir.

Bu rivayet formu dışında İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Taberânî, Hatîb ve İbn Abdilberr tarafından aynı anlama gelecek tarzda şu ifadeler ile de rivayet edilmiştir:

“Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sünneti ile’ dedi.”

Hatîb'in diğer rivayetindeki ifade de benzer şekildedir: “Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sünnetinde olanla’ dedi.”

İbn Sa'd, Beyhakî ve Tahâvî'nin rivayetlerinde cevap Muâz'ın (r.a.) ağzından verilmektedir:

“Rasûlullâh'ın (s.a.v.) hüküm verdiği ile hüküm veririm dedim” dedi.

Bu ifadelerde anlam açısından bir farklılık yoktur. Ancak rivayeti İbn Sa'd ve Beyhakî'nin rivayetleri Muâz'ın (r.a.) ağzından nakledilmiştir.

5. Beşinci cümle ilk kaynağımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sorusu olarak şu ifadeleri ile yer almaktadır:

“Onu Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sünnetinde bulamazsan? dedi.”

Beyhakî ve Hatîb (1. Rivayeti) de bu ifadeler ile aynı şekilde rivayet etmişlerdir.

İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Tirmizî, Tahâvî, Taberânî, Hatîb (2. ve 3. Rivayetleri) ve İbn Abdilberr'in rivayetlerindeki ifade ise şöyledir:

“‘Rasûlullâh’ın (s.a.v.) sünnetinde yoksa?’ dedi.”

İbn Sa’d ve Beyhakî’nin rivayet ettiği diğer ifade şekli ise şöyledir:

“‘Peygamber’in (s.a.v.) kendisi ile hüküm verdiği şey içerisinde yoksa?’ dedi.”

İbn Sa’d’ın rivayetlerindeki ifade şu şekildedir:

“‘Peygamber’in (s.a.v.) kendisi ile hüküm verdiği şey içerisinde yoksa?’ dedi.”

Ebû Dâvud’un rivayetinde ifade biraz farklıdır ve diğerlerine göre daha uzundur:

“‘Rasûlullâh’ın (s.a.v.) sünnetinde de Allah’ın Kitabında da bulamazsan?’ dedi.”

Bu ifadeler arasında da anlam açısından bir farklılık bulunmamaktadır.

6. Altıncı cümle ilk kaynağımızda Muâz’ın (r.a.) cevabını ifade etmektedir ve şu şekildedir:

“‘Re’yim ile ictihad ederim ve bundan kaçınmam’ dedi.”

Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel (2. ve 3. rivayetleri), Dârimî, Ebû Dâvud, Tahâvî, Taberânî, Hatîb ve İbn Abdilberr tarafından da aynı ifadeler kullanılarak nakledilmiştir. İbn Sa’d ve Beyhakî’nin (2. Rivayeti) diğer rivayetinde cevap Muâz’ın (r.a.) ağzından verilmektedir:

“‘Re’yim ile ictihad ederim ve bundan kaçınmam dedim’ dedi.”

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Beyhakî’nin (1. Rivayeti) rivayetlerindeki ifade daha kısadır ve şöyledir:

“‘Re’yim ile ictihad ederim” dedi.

Bu ifadelerde anlam açısından bir farklılık yoktur. Ancak İbn Sa’d ve Beyhakî’nin (2. Rivayeti) rivayetlerindeki ifade Muâz’ın ağzından verilmektedir.

7. Yedinci cümle rivayetin bitiş cümlesidir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Muâz’ın (r.a.) verdiği cevapları takdir ettiğini ifade etmektedir. Bu cümle Tayâlisî tarafından şu ifadelerle rivayet edilmiştir:

“Eli ile göğsüme vurarak ‘Rasûlü’nün elçisini Allah’ın Rasûlü razı olacak şekilde muvaffak kılan Allah’a hamdolsun’ buyurdu.”

Tahâvî, Beyhakî (1. Rivayeti), Hatîb (1. Rivayeti) ve İbn Abdilberr de aynı ifade ile rivayet etmişlerdir. İbn Sa’d, Ahmed b. Hanbel (1. ve 3. Rivayetleri) ve Beyhakî’nin (2. Rivayeti) rivayetlerinde el ifadesi geçmemektedir ve Muâz’ın ağzından aktarılmıştır:

“Göğsüme vurdu ve ‘Allah Rasûlü’nün elçisini Allah’ın Rasûlü razı olacak şekilde muvaffak kılan Allah’a hamdolsun’ buyurdu.”

Abd b. Humeyd, Dârimî, Ebû Dâvud, Taberânî ve Hatîb (2. ve 3. rivayetleri) ise şu ifadeler ile rivayet etmişlerdir:

“Göğsüme vurdu ve ‘Allah Rasûlü’nün elçisini Allah’ın Rasûlü razı olacak şekilde muvaffak kılan Allah’a hamdolsun’ buyurdu.”

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel (2. Rivayet) ve Tirmizî’nin rivayetlerinde göğse el ile vurmak ifadesi yer almamaktadır:

“ ‘Allah Rasûlü’nün elçisini muvaffak kılan Allah’a hamdolsun’ buyurdu.”

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

Bu iki rivayet ifadelerinden birincisinde Hz. Peygamber'in Muâz'ın göğsüne vurması üçüncü ağızdan anlatılmaktadır. İkinci rivayet formunda ise Hz. Peygamber'in eli ile Muâz'ın (r.a.) göğsüne vurması yer almamaktadır.

1.4. Rivayetle İlgili Tartışmalar

Hadis âlimleri ve fıkhi mezhepler, hadislerin sıhhati konusunda farklı şartlar öngörmüştür. Bu yönü ile hadislerin değerlendirilmesinin icthâdi olduğunu söyleyebiliriz. İncelediğimiz bu hadis, usûl-i fıkıh kitaplarında icthad ve kıyas konusunda zikredilen rivayetler içerisinde yer almaktadır. Fıkıh âlimleri tarafından sahih görülüp kendisi ile amel edilen bu rivayetin sıhhati konusunda hadis âlimleri arasında bir ittifak söz konusu değildir. Burada rivayeti tashih edenlerin ve sonra da tashih etmeyenlerin değerlendirmelerine yer vereceğiz.

1.4.1. Rivayeti Tashih edenler

Bu rivayet Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tahâvî (ö. 321/933), Ebûbekir er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436), İbn Hacer (ö. 852/1449), Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Kevserî (ö. 1371/1952) gibi âlimler tarafından sahih olarak kabul edilmiştir.

Ebû Dâvud (ö. 275/889), rivayet hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamış, sükût etmiştir. Mekkelilere yazdığı risalesinde kitabında şiddetli zayıflığı bulunan hadisleri açıkladığını, senedi sahih olmayan bazı rivayetlerin bu kapsama girdiğini belirtmiştir. Hakkında herhangi bir açıklama yapmadığı hadislerin sâlih olduğunu, bir kısmının bir kısmından daha sahih olduğu bilgisini vermiştir.⁷⁷ İbnü's-Salâh, müellifin bu tabiri "hasen" anlamında kullandığını belirtmiştir.⁷⁸ Ebû Dâvud'un açıklamalarından, sahih dediği rivayetlerin senedi sahih ve şiddetli zayıflığı bulunmayan hadisler olduğu anlaşılmaktadır. Senedi sahih olan ve şiddetli zayıflığı bulunmayan hadisler dini bir meselede delil olarak kullanılacak niteliktedirler ve makbul sayılırlar.⁷⁹

Tahâvî (ö. 321/933), sahih olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Ebûbekir er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981), rivayetin Muâz'ın (r.a.) meçhul olan ashabından nakledildiğini söyleyenlere karşı, bu durumun hadise zarar vermediğini, hadisin bu şekliyle Muâz'ın ashabına izafe edilmesinin Muâz'ın ashabının güvenilir ve rivayetleri makbul kimseler olması sebebi ile hadisi te'kid ettiğini belirtmiştir. Bu rivayetin insanlar (âlimler) tarafından kabul gördüğünü, aralarında meşhur olduğunu, münker ve merdûd addedilmediğini, rivayetin tariklerinin çoğunluğunun mürsel olduğunu belirttikten sonra kendilerine göre mürselin makbul olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Hatîb (ö. 463/1071), rivayetin Hıms'lı bilinmeyen (meçhul) kimselerden rivayet edilmesi sebebi ile sahih olmadığını söyleyerek itiraz eden muhaliflere "el- Hâris b. Amr'ın 'Muâz'ın ashabından olan Hımslı bazı insanlardan' şeklindeki sözü, hadisin şöhretine ve ravilerinin çokluğuna delalet eder. Muâz'ın fazileti

⁷⁷ Bk. Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehl-i Mekke*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 27-28.

⁷⁸ Bk. İbn Salâh, *Mukaddime*, 24.

⁷⁹ Bk. Mücteba Uğur, "Sâlih", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 352.

⁸⁰ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 9: 214.

⁸¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Acîl Câsim, (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf, 1414/1994), 4: 45.

ve zühdü bilinmektedir. Onun ashabının da dindarlık, güvenilirlik, zühd ve salah özellikleri zahirdir.” cevabını vererek rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir. Yine isnadda yer alan Muâz’ın ashabının kim olduklarına delalet etmek üzere Übâde b. Nüsey < Abdurrahman b. Ğunm < Muâz (r.a.) isnadını zikretmiş ve bu isnadın muttasıl olduğunu, ricâlinin güvenilirlikleri ile bilinen kimseler olduğunu, ilim ehlinin onların rivayetlerini kabul ettiklerini ve delil olarak kullandıklarını belirtmiştir.⁸²

İbn Abdilberr (ö. 463/1071), rivayetin sahih ve meşhur olduğunu, adaletli imamlar tarafından rivayet edildiğini, usûl olarak ictihad ve kıyasın temelini oluşturduğunu belirtmiştir.⁸³

Cüveynî (ö. 478/1085), sahih hadis kaynaklarında tedvini yapılmış ve sıhhati konusunda ittifak edilmiş bir rivayet olduğunu söylemiştir.⁸⁴

Gazzâlî (ö. 505/1111), ümmetin bu hadisi kabul ile karşıladığını, herhangi birinin rivayet hakkında olumsuz bir değerlendirmesi olmadığını, mürsel olmasının sıhhatine zarar vermediğini, isnadını araştırmaya gerek olmadığını belirtmiştir.⁸⁵

İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148), Muâz (r.a.) hadisinin sahih ve muttasıl isnadlı olmadığı görüşüne katılmamış ve kendi görüşünün “sened ve mana olarak sahih” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Sahih olduğuna delalet etmek üzere hadisin meşhur olduğunu, hadisi Şu’be b. el-Haccâc’ın, ondan da güvenilir olan çok sayıda kişinin naklettiği bilgisini vermiştir.⁸⁶

İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), kıyasın nakli delilleri içerisinde zikrettiği rivayetin sahih olmadığını dile getirenlere karşı çıkar ve “Bu hadisi el-Hâris b. Amr Hımslı insanlardan rivayet ediyor. el-Hâris ve adamlar meçhuldür, diyorlar. Tirmizî öyle diyor. Sonra bu hadis kıyas konusunda açık (bir delil) değildir, (tahkiki menat tür bir ictihada girer) diyorlar. Biz de diyoruz ki, hadisi Ubâde b. Nüsey < Abdurrahmân b. Ğunm < Muâz’dan (r.a.) rivayet etmiştir. Ayrıca hadisi ümmet kabul ile karşılamıştır. Mürsel olması ona zarar vermez.”⁸⁷

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Kur’ân’ın en güzel tefsirinin Kur’ân ile yapılan tefsir olduğunu söyledikten sonra, bu konuda Kur’ân’dan bir şey bulunmadığında sünnet ile tefsir edilmesi gerektiğini ifade etmiş, delil olarak da Muâz (r.a.) hadisini göstermiştir. Hadisin sahih olduğunu ifade etmek üzere de “hadisin müsned ve sünenlerde ceyyid bir isnad ile yer aldığı” bilgisini vermiştir.⁸⁸

Zehebî (ö. 748/1348), Mîzân⁸⁹ ve Târîhü’l-İslâm⁹⁰ isimli eserlerinde rivayetin sahih olmadığını belirtmesine rağmen, bu görüşünün aksine görüş de belirtmiştir. İbnü’l-Cevzî ve başkalarının “el-Hâris b. Amr’ın meçhûl olduğu” sözlerini kabul etmemiş, aksine meçhul olmadığını, ondan bir grubun hadis

⁸² Hatîb, *el-Fakîh ve’l-Mütefakkîh*, 1: 472.

⁸³ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyânî’l-İlmi ve Fadlih*, 2: 893.

⁸⁴ Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb, (1399, b.y.), 2: 772.

⁸⁵ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustesfâ*, thk. Hamz b. Züheyr Hâfiz, (Medine: Şeriketü’l-Medineti’l-Münevvere Li’t-Tab’, b.y., ts.), 3: 545.

⁸⁶ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbn Arabî el-Meâfirî, *el-Mesâlik fi Şerhi Muvattai Mâlik*, Haz. Yûsuf el-Karadâvî, (Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1428/2007), 6: 243.

⁸⁷ Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *Ravdatu’n-Nâzir*, Haz. Şa’bân Muhammed İsmâil, (Mekke: el-Mektebetü’l-Mekkiyye, 1419/1998), 2: 170

⁸⁸ Takyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm İbn Teymiyye el-Harrânî, *Mecmûü’l-Fetâvâ*, Tertib Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, (Medine: Mucemmu’l-Melik Fehd, 1425/2004), 13: 364.

⁸⁹ Bk. Zehebî, *el-Mîzân*, 1: 439.

⁹⁰ Bk. Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1414/1994), 32: 233.

naklettiğini, kendisinin de sadûk olduğunu,⁹¹ “Muâz'ın (r.a.) ashabının bilinmediği” sözüne karşılık da Muâz'ın ashabında zayıflık bulunmadığını, bu hadisin isnadının hasen olduğunu dile getirmiştir.⁹²

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), isnadda ismi zikredilmeyen Muâz'ın arkadaşlarının olmasının hadisin sıhhatine zarar vermediğini söylemiştir. Bu durumun hadisin şöhretine delalet ettiğini, Muâz'ın (r.a.) ashabının din, ilim, fazilet ve doğruluk yönleriyle meşhur olduklarını, içlerinde itham edilmiş, yalancı veya cerh edilmiş kimse bulunmadığını, bilakis hayırlı ve fazilet sahibi Müslümanlardan olduklarını vurgulamış ve isnadda yer alan Şu'be'nin hadisine hadis imamlarının itimat ettiklerini söylemiştir.⁹³

İbn Kesîr (ö. 774/1373), Kur'ân'ın sünnet ile tefsiri kapsamında, Kur'ân'da bir ayet bulunmadığı zaman sünnete başvurulması gerektiğini söylemiş ve Muâz hadisini örnek olarak vermiştir. Rivayetin sonunda “Bu hadis, müsned ve sünenlerde ceyyid bir isnad ile yer almaktadır.” değerlendirmesini yapmıştır.⁹⁴

Zerkeşî (ö. 794/1392), isnaddaki el-Hâris b. Amr'ın Ebu Hâtim ve İbn Hibbân tarafından tevsik edildiğini, Hatîb'in (bu hadisi) *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh* isimli eserinde rivayet ettiğini ve Abdurrahmân b. Ğunm < Muâz (tarikini zikrederek rivayetteki) bazı insanların kimler olduğunu söylediğini, böylece Muâz'dan nakleden râvinin meçhullüğünün ortadan kalktığını söylemiştir.⁹⁵

İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436), meşhur bir hadis olduğunu ve kabul gördüğünü söylemiş, bunun yanında ehl-i hadisten bazılarının sıhhati konusunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Çok sayıda tariki ve şahidi bulunduğunu, Muâz'dan rivayet edenlerin bir grup olmasının rivayeti güçlendirdiğini, Muâz'ın arkadaşları olmaları hasebi ile hayır ehli kimseler olduklarının zahir olduğunu, âlimlerin ve usulcülerin kitaplarında yer aldığı ve delil olarak kullandıklarını söyleyerek rivayetin sahih olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶

İbn Hacer (ö. 852/1449) hadisin garib olduğunu söylemiştir. Ahmed, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin farklı tariklerle Şu'be'den rivayet ettiklerini belirtmiş ve Tirmizî'nin rivayet sonrasında yaptığı “Garip bir hadistir. Bana göre isnadı muttasıl değildir” açıklamasına yer vermiştir. Tirmizî'nin “Muttasıl değildir.” şeklindeki açıklamasının, rivayetlerdeki müphemlikten dolayı olabileceğini ve bu görüşün de mübhem hakkındaki iki görüşten birisi olduğunu ifade etmiştir. Sonra da Buhârî'nin daha önce belirttiğimiz açıklamalarına yer vermiştir. el-Bakillânî, Ebu't-Tayyib et-Taberî ve İmâmü'l-Haremeyn (el-Cüveynî) gibi fakihler tarafından rivayetin meşhur olması, alimler tarafından kabul ile karşılanması sebebi ile sahih olarak kabul edildiği bilgisini vermiştir. Şahidi bulunduğunu, isnadının sahih olduğunu, ancak mevkûf olduğunu söylemiştir.⁹⁷

Şevkânî (ö. 1250/1834) rivayet hakkında tartışmalar olsa da Hafız İbn Kesir tarafından tarikleri ve şahidlerinin bir cüzde bir araya getirildiğini ve “imamların itimat ettiği hasen meşhur hadis” dediğini

⁹¹ Zehebi burada “sadûkun inşaallâh” ifadelerini kullanmıştır.

⁹² Bk. Zehebî, *Telhisu'l-İleli'l-Mütenâhiye*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998), 268 (802).

⁹³ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen, (Cidde: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423), 2: 351.

⁹⁴ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, (Riyâd: Dâru't-Tîbe, 1418/1997), 1: 7. Buradaki ifade İbn Teymiyye'ye aittir. İbn Kesir isim zikretmeden nakletmiştir. Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, Tertib Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, (Medine: Mucemmu'ü'l-Melik Fehd, 1425/2004), 13: 364.

⁹⁵ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Mu'teber*, thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi, (Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1404/1984), 65.

⁹⁶ İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, th. Şuayb el-Arnaud, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1412/1992), 1: 281.

⁹⁷ Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Muvâfakatu'l-Hubr el-Haber*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi-Subhi es-Seyyid Casim, (b.y., 1414/1993), 1: 118.

aktarmıştır. Hadis hakkında hadis imamlarının uzun uzadıya şeyler söylediğini, bazılarının “bâtil olup aslı bulunmadığını”, bazılarının “hasen olup kendisi ile amel edilebileceğini”, bazılarının “zayıf” dediklerini aktardıktan sonra, hak olanın “hasen liğayrihi ve kendisi ile amel edilen bir hadis” olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

Kevserî (ö. 1371/1952), bu hadisin, hakkında Kitap ve Sünnet’te bir nas bulunmayan konularda kıyasa başvurulacağından delillerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Hadisi Muâz ‘ın (r.a.) ashabından nakleden el-Hâris b. Amr’ın kim olduğunun ve durumunun bilindiğini söylemiştir. Şube b. el-Haccâc’ın ‘Muğira b. Şu’be’nin yeğeni olduğunu’ söylemesinin kim olduğu konusundaki meçhullüğü giderdiğini, tabîinin büyüklerinden olması, hakkında müfesser bir cerh ifadesinin bulunmaması sebebi ile de durumunun meçhul olmadığını ifade etmiştir. Muâz’ın ashabının meçhul olduğu görüşüne katılmayarak bir gruptan naklederken isimlerin düşürülmesinin caiz olduğunu söylemiştir. Buhârî ve Mâlik’in bu şekilde rivayetleri olduğunu söyleyerek örnekler vermiştir. Meçhul olmanın kişinin vasfıyla ilgili bir durum olduğunu belirtmiş ve hakkında cerh ifadesi kullanılmayan bir ravinin rivayetinde tek kalmasından dolayı hadisin terkedilmesinin ehl-i sünnet metoduna aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ebû Avn’dan el-A’meş, Ebû Hanîfe, es-Sevrî, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Şu’be ve başkalarının hadis naklettiklerini, Sahîhayn ricalinden olduğunu ve güvenilirliği konusunda tenkid ehlinin icmaı bulunduğu bilgisini vermiştir.⁹⁹

1.4.2. Rivayeti Tashih Etmeyenler

Bu rivayet, Buhârî (ö. 256/870), Tirmizî (ö. 279/892), Ukaylî (ö. 322/934), Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbnü’l-Kayserânî (ö. 507/1113), Cûzekânî (ö. 543/1148), İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), İbnü’l-Kattân (ö. 628/1231), Zehebî (ö. 738/1348), İbn Mülakkîn (ö. 804/1401), Elbânî (ö. 1420/1999) ve Şuayb el-Arnaûd (ö. 2016) gibi âlimler tarafından sahih bulunmamıştır.

Buhârî (ö. 256/870), Şu’be < Ebû Avn < Muğira b. Şu’be’nin Yeğeni el-Hâris b. Amr < Muâz’ın Ashabı isnadı re’y ile ictihad konusunda merfu olarak nakledildiğini, Ebû Avn’ın el-Hâris’ten rivayetinin sahih olmadığını belirtmiş ve sadece bu isnad ile bilindiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Başka bir yerde de, yukarıdaki isnad ile yapılan rivayetin mürsel olduğunu, sahih olmadığını söylemiştir.¹⁰¹

Tirmizî (ö. 279/892), rivayeti zikrettikten sonra “Bu sadece bu tarikten bildiğimiz bir hadistir. “Bana göre isnadı muttasıl değildir, Ebû Avn es-Sakafî’nin ismi Muhammed b. Ubeydillâh’tır.” açıklamasını yapmıştır.¹⁰²

Ukaylî (ö. 322/934), Buhârî’nin yukarıdaki sened ile rivayet edilen hadis hakkında “Sahih değildir, sadece mürsel olarak biliniyor” dediğini nakletmiştir.¹⁰³

Dârekutnî (ö. 385/995), Şu’be < Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz’ın ashabı < Muâz isnadı ile rivayet edildiğini, Şu’be’den de Yezîd b. Hârûn, Yahyâ el-Kattân, Âsım b. Ali ve Gunder’in nakl ettiği bilgisini vermiştir. Rivayetin muttasıl senedleri olduğunu söyleyen Dârekutnî, Mürsel olanunun (Muâz’ın ashabı < Hz. Peygamber) daha sahih olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴

⁹⁸ Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen, (San’a: Mektebetü’l-Cîli’l-Cedid, ts.), 9: 4485.

⁹⁹ Bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlât*, (Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikiyye, ts.), 71-73.

¹⁰⁰ Buhârî, *et-Târîhu’s-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1406/1986), 1: 304.

¹⁰¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2: 277.

¹⁰² Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

¹⁰³ Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbu’d-Duafâi’l-Kebîr*, thk. Abdülm’ûti Emîn Kal’acı, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1984), 1: 215.

¹⁰⁴ Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelü’l-vâride fi’l-ehâdisi’n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefi, (Riyâd: Dâru Tibe, 1405/1985), 6: 88.

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

İbn Hazm (ö. 456/1064), rivayet hakkında “sâkıt”¹⁰⁵ hükmünü vermiştir. Bu rivayetin bu tarik dışında başka bir tarikten rivayet edilmediğini, adı bilinmeyen ve meçhul bir topluluktan rivayet edildiğini, kim olduğu bilinmeyenin hüccet olmayacağını belirten İbn Hazm, isnadda el-Hâris b. Amr'ın bulunduğunu, meçhul olup kim olduğunun bilinmediğini ve bu hadisin onun dışında başka bir tarikten gelmediğini söylemiştir. Buhârî'nin yukarıda verdiğimiz değerlendirmesini de zikreden İbn Hazm, dinin kemale erdiğini, Kur'ân'da hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını ifade eden ayetlerden örnekler vererek bu rivayetin açıkça yalan ve uydurma olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁶

İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113), kıyas konusunda meşhur bir rivayet olduğunu belirttikten sonra sahih olmadığına işaret etmek üzere Buhârî'nin değerlendirmesini aktarmıştır.¹⁰⁷

Cûzekânî'ye (ö. 543/1148) göre de hadis batıldır. Şu'be < Ebû Avn es-Sakafî < el-Hâris b. Amr tarikinden çok sayıda kişi tarafından rivayet edildiğini belirten Cûzekânî, karşılaştığı ilim ehli herkese sorduğunu ancak, bu tarikten başka tarikini bulamadığını, isnattaki el-Hâris b. Amr'ın da meçhul olduğunu söylemiştir. Muâz'ın Hımslı ashabının tanınmadığını, bunun gibi bir isnada şeriatın bir aslının dayandırılmayacağını söyleyen Cûzekânî, Fakîhlerin kitaplarında zikretmeleri ve bu rivayete itimat etmelerinin de hadisin sübutu için yeterli olamayacağını belirtmiştir.¹⁰⁸

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), fakihlerin tamamı bu hadisi kitaplarında zikretmiş ve bu rivayete itimad etmiş olsalar da sahih olmadığını söylemiş, anlamı doğru olarak kabul edilse de sübûtunun bilinmediğini, zira el-Hâris b. Amr'ın meçhul, Muâz'ın Hımslı ashabının bilinmediğini, bu sebeplerle sübutunun bilinir bir tarafının bulunmadığını belirtmiştir.¹⁰⁹

İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231), rivayetin müsned olmadığını ve sahih bir tarihinin bulunmadığını belirtmiş, isnaddaki el-Hâris'in, Muğîra b. Şu'be'nin yeğeni olduğunu, durumunun bilinmediğini, ondan Ebû Avn Muhammed b. Ubeydillâh es-Sekafî dışında rivayette bulunan kimsenin bilinmediğini söylemiştir.¹¹⁰

Zehebî (ö. 738/1348), el-Hâris b. Amr'ın tercemesinde, “Bazı adamlar < Muâz (r.a.)” isnadı ile icthad rivayetini naklettiğini belirtmiş ve Buhârî'nin “Hadisi sahih değildir” ifadesini nakletmiştir. Rivayet hakkında da “Ebû Avn Muhammed b. Abdillâh es-Sekafî, Muğîra b. Şu'be'nin yeğeni el-Hâris b. Amr es-Sakafî'den rivayetinde teferrüd etmiştir. el-Hâris'ten Ebû Avn'dan başka bir kimse rivayet etmemiştir, o da meçhuldür” ifadelerini kullanmış ve Tirmizî'nin “Bana göre isnadı muttasıl değildir.” dediği bilgisini vermiştir.¹¹¹ Cüveynî'nin “sahih hadis kaynaklarında tedvini yapılmış ve sıhhati konusunda ittifak edilmiş bir rivayet” şeklindeki değerlendirmesine karşı çıkmış ve Cüveynî'nin fıkıh ve usûl-i fıkıh ilmindeki

¹⁰⁵ Adaletten düşmüş manasına cerh ifadelerindedir. Beşinci derece lafızları içerisinde yer alır ve ağır cerhe delalet eder. Cerhin dördüncü mertebesinde itibaren herhangi bir derecesine delalet eden lafızlarla cerh edilmiş raviler adalet vasfını kaybetmiş olurlar. Bu itibarla hadisleri yazılmaz, itibar için dikkate alınmaz, şahid olarak kullanılmaz. Mücteba Uğur, “Sâkıt”, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV Yayınları, 2018), 352.

¹⁰⁶ Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983), 7: 112.

¹⁰⁷ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Zahîratu'l-Huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbar el-Firyevâî, (Riyâd: Dâru's-Selef, 1416/1996), 2: 511 (2361).

¹⁰⁸ Hüseyin b. İbrâhîm b. Hüseyin el-Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr*, thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbar el-Firyevâî, (Nârs: İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1403/1983), 1: 106.

¹⁰⁹ Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi (aḥbâri)'l-vâhiye*, thk. Halil el-Meyyis, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 1: 758 (1264).

¹¹⁰ Ali b. Muhammed b. Abdilmelik İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-İhâm*, thk. el-Hüseyin Âyet Saîd, (Riyâd: Dâru Tîbe, 1417/1997), 3: 68 (736).

¹¹¹ Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, th. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1: 439 (1635).

enginliğine rağmen hadis bilmediğini, el-Hâris b. Amr'ın meçhul olduğunu, kendilerinden hadisi naklettiği Hımslı kimselerin kim olduklarının bilinmediğini söyleyerek, sahih olamayacağını belirtmiştir.¹¹²

İbn Mülakkîn (ö. 804/1401), usûl kitapları ile fakihler ile muhaddislerin kitaplarında çokça tekrar edilmiş olması ve ona itibar etmiş olmaları ile birlikte bu rivayetin tanıdığı nakil ehli âlimlerin icmâ ile zayıf bir hadis olduğunu söylemiştir.¹¹³

Elbânî (ö. 1420/1999), isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴ Başka bir yerde de münker olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

Şuayb el-Arnaûd (ö. 1438/2016) da rivayeti isnadı açısından sıhhatli bulmamıştır. Muâz b. Cebel'in rivayette geçen arkadaşlarının müphem, el-Hâris b. Amr'ın meçhul olduğunu belirterek, isnadının zayıf olduğunu söylemiştir. Bu değerlendirmelerden sonra Fahr el-Pezdevî, Cüveynî, Ebûbekr İbn el-Arabî, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Teyniyye, İbn Kesîrîn, İbnü'l-Kayyim ve Şevkânî gibi muhakkik âlimlerin eserlerinde bu rivayetin sahih olduğuna meylettikleri bilgisini vermiştir.¹¹⁶

Hadisin metin ile alakalı yapılan değerlendirmelerde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ictihad yapma konusunda yetki tartışması yer almaktadır. İbn Hazm'ın bu konudaki yaklaşımı dikkat çekicidir. Ona göre din kemale ermiş, söylenilmesi gereken herşey söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) dahil hiç kimse vahiy dışında bir şey söyleyemez. Tamamlanmış bir din¹¹⁷ hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bile bir söz söyleme hakkı yok iken, ondan daha alt derecede olan birisinin böyle bir hakkı olamaz. Bu gerekçelerle bu hadis metin açısından problemlidir.

1.4.3. Fıkıh Usûlü Âlimlerinin Rivayete Yaklaşımları

Usûl-i fıkıh âlimleri bu rivayete eserlerinde yer vererek, içtihat ve kıyas konusunda delil olarak kullanmışlardır. Bu âlimlerin tamamının değerlendirmeleri makalemizin sınırlarını aşacağından, birkaç örnek ile yetineceğiz:

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Ebûbekir er-Râzî el-Cessâs'a (ö. 370/981) göre rivayet sahihtir. Cessâs, hadisin Muâz'ın (r.a.) meçhûl olan ashabından nakledildiğini söyleyerek zayıf görenlere katılmamış, bu durumun hadise zarar vermediğini, Muâz'ın (r.a.) ashabının makbul kimseler olması sebebi ile, hadisi güçlendirdiğini ifade etmiştir. Buna ilaveten âlimler arasında bilinen bir rivayet olduğunu, âlimlerin bu rivayeti makbul saydıklarını, münker veya merdud görmediklerini belirtmiştir.¹¹⁸

Serahsî (ö. 483/1090), bu rivayeti hâkimlik makamına getirilecek kişinin denenmesi kapsamında değerlendirmiştir. Rivayetin hâkimlik makamına getirilecek kişinin devlet başkanı tarafından sınanması gerektiğine delil olduğunu belirten Serahsî, Hz. Peygamber'in bu şekilde davranmasının bu fiili insanlara öğretmek gayesine dayandığını söylemiştir. Yine bu rivayetin ayet ve hadis bulunmayan konularda kıyas yapmaya delil teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bazı âlimlerin kıyas ve içtihat ile uygulama yapmanın ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra caiz olduğu, o hayatta iken bunun caiz olmadığı görüşünde olduklarını dile getiren Serahsî bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

¹¹² Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 32: 233.

¹¹³ Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbn Mülakkîn el-Ensârî, *el-Bedru'l-Münir*, thk. Mustafa Ebü'l-Gayt Abdülhayy v. dğr., (Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1425/2004), 9: 534.

¹¹⁴ Tirmizî, "Ahkâm", 3. Elbânî'nin notu.

¹¹⁵ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Dâife*, (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1412/1992), 2: 273 (881).

¹¹⁶ Bk. Arnaûd, *Sünenü Ebî Dâvud*, 5: 444.

¹¹⁷ Bk. el-Mâide 5/3.

¹¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Acil Câsim, (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf, 1414/1994), 4: 45.

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

“Bize göre doğru olan ise, içtihat yapmanın Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde de vefatından sonra dönemde olduğu gibi caiz olduğudur. Muâz hadisi bunu göstermektedir. Çünkü Muâz huzurunda “Kendi görüşümle içtihat ederim” dediği zaman Hz. Peygamber onu yadırgamamıştır.”¹¹⁹

Gazzâlî (ö. 505/1111) de Hz. Peygamber zamanında kıyas ve içtihat yapma konusunda âlimlerin ihtilafa düştüklerini, bir kısım âlimin caiz olmadığını, bir kısım âlimin ise caiz olduğu görüşünü taşıdıklarını, bazılarının ise Hz. Peygamber’in bulunduğu yerde caiz olmayıp, ancak onun olmadığı yerde caiz olduğu görüşünü taşıdıkları bilgisini vermiştir. Sonra da tercih edilen görüşün hem onun huzurunda hem de gıyabında caiz olduğu görüşü olduğunu ifade etmiştir. Gazâlî’ye göre Hz. Peygamber’in olmadığı durum ve yerlerde içtihat caizdir ve vaki olmuştur. Bunun delili de Muâz hadisidir. Ancak Onun bulunduğu ortamda içtihat caiz değildir. Muâz hadisinin meşhur olup, ümmet tarafından kabul gördüğünü belirten Gazâlî, “Amr b. Âs’a kendi huzurunda hüküm vermesini istemesi”¹²⁰ ve “Ukbe b. Âmir ve sahabeden bir kişiye icthad etmelerini istemesi” şeklindeki rivayetleri “Ahad olduğunu, sabit olmadıkları, şayet sabit iseler de sadece onlara has bir uygulama olduğu şeklinde yorumlamıştır.”¹²¹

Abdulazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) de hadisi sahih olarak değerlendirmiştir. Ona göre hadis garib ve mürsel olmayıp, metni sahihtir. Hadis alimleri isnadı ile birlikte eserlerine bu hadisi almışlar ve sahih olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple delil olarak kullanılması uygundur.¹²²

Usul-i fıkıh alimleri, Muâz rivayetini sahih ve delil olmaya elverişli görmüşlerdir. İlim ehlinin bu hadis ile amel ettiğini belirtmişler, selevin bu hadisle amel etmiş olmasını sıhhati için yeterli bulmuşlar, el-Haris b. Amr ve Muâz’ın ashabının meçhul olmasının veya hadisin Mürsel olmasını hadisin sıhhatine en gel olarak görmemişlerdir. Nitekim Cessâs, bazı hadisçilerin rivayetleri sadece ravilerine bakarak tashih ettiklerini, ancak fakihlerin haber-i vahidin kabulü konusunda sadece bunu dikkate almadıklarını belirtmiştir.¹²³ İbn Receb (ö. 795/1393) de imamlar ve ehl-i hadisin fakihlerinin sahabe ve sonraki dönem âlimleri veya bir kısmı tarafından amele konu olan sahih hadislerle amel ettiklerini, (onunla amel edilmeyeceğini bildiklerinden dolayı onu terk ettikleri için) selevin ittifakla amel etmeyi bıraktığı sahih bir hadisle amel etmenin caiz olmadığını söylemiştir.¹²⁴

1.4.4. Hadis Alimlerinin Rivayete Yaklaşımları

Hadis alimleri rivayeti isnad açısından sıkıntılı bulmuş ve eleştirmişlerdir. Rivayet ile alakalı eleştirilerin merkezinde el-Hâris b. Amr ve Muâz ‘ın (r.a.) ashabının meçhul oluşu yer almaktadır. Hadis âlimlerine göre isnadında meçhul veya cerh edilmiş bir ravi bulunan hadis sahih değildir. Hatîb’in naklettiği bir habere göre Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî şöyle demiştir: “Ancak mevzû olan (munkatı olmayan) ve (isnadında) meçhul veya cerh edilmiş bir kimse bulunmayan hadis ile ihticâc caiz olur.” Diğer bir habere göre de “Bir haber ancak Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar sika olanın sika olandan rivayeti ve içlerinde meçhul ve cerh edilmiş birisi olmaması durumunda yazılabilir. Bir haber bu sıfat ile Nebî’den (s.a.v.) sabit olursa, onu kabul etmek, onunla amel etmek ve ona muhalefeti terk etmek vacip olur.”¹²⁵

¹¹⁹Bk. Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 16: 69-70.

¹²⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 204 (17978).

¹²¹ Gazâlî, *el-Mustesfâ*, 4: 21

¹²² Bk. Abdulazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, thk. Abdullah Mahmûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/197), 3: 411.

¹²³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3: 179.

¹²⁴ Bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Beyânu Fadli İlmi's-Selef'ale'l-Halef*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmi (Kuveyt: Daru's-Samimi, 1406/1986), 50-51.

¹²⁵ Hatîb Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî, (Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003), 1: 93.

İctihad rivayetine Sünen’inde yer veren Tirmizî, rivayeti “Bana göre isnadı muttasıl değildir.”¹²⁶ şeklinde değerlendirmiştir. Bilindiği üzere sahih hadis “Senedi muttasıl, senedinin başından sonuna kadar adaletli ve zabt sahibi ravilerin naklettiği, şaz ve muallel olmayan hadis”¹²⁷ olarak tanımlamışlardır. Tirmizî’nin açıklamasına göre Muâz hadisi, rivayeti senedi muttasıl olmadığı için zayıf olmaktadır. Sünen’inin el-İlel bölümünde Tirmizî şu açıklamayı da yapmaktadır: “Bu kitaptaki hadislerin tamamı kendisi ile amel edilmiş hadislerdir. Bazı ilim ehli, iki hadis dışında kalan hadisleri (amel etmek üzere) almışlardır...”¹²⁸ Tirmizî’nin açıklamalarına göre Sünen’deki hadislerin ikisi dışında kalanlar amel etmek için uygundur. Bu durumda Tirmizî’nin, “kendisi ile amel edilen hadisleri sahih olarak gördüğü” sonucu çıkarılabilir. Rivayeti sahih olarak değerlendiren çoğunluğunu fıkıhçıların oluşturduğu âlimlerin kanaati de böyledir.

SONUÇ

Muâz b. Cebel’in (r.a.) Yemen’e kadı olarak görevlendirilmesi arafesinde gerçekleşen ve davaların çözümündeki yaklaşımını ifade eden bu hadis, içlerinde Ebû Dâvud, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel’in de yer aldığı çok sayıda hadisçi tarafından rivayet edilmiştir. Musannifler hadisi Şu’be <Ebû Avn < el-Hâris b. Amr < Muâz’ın (r.a.) Hıms’lı Arkadaşları < Muâz (r.a.) < Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadı ile rivayet etmişlerdir. Rivayetlerde ortak mananın korunduğu, metin içeriği açısından dikkate değer bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, yapılan değerlendirmelerden rivayetin sıhhati konusunda âlimler arasında bir ittifak olmadığı anlaşılmaktadır. Çoğunluğunu hadisçilerin oluşturduğu alimlerden bazıları bu rivayeti zayıf hatta uydurma olarak görmüş, bazı hadis alimleri ile fıkıh usulü alimleri rivayeti sahih ve amel edilmeye uygun bulunmuştur.

Rivayetin sahih olmadığını belirten âlimlere göre, rivayet şu sebeplerle sahih değildir:

1. Hadisin senedinde ızdırab vardır.

el-Hâris b. Amr’ın kendisinden/kendilerinden hadisi nakl ettiği kişiler rivayet metinlerinde “Muâz’ın (r.a.) Hıms’lı Ashabı”, “Muâz’ın (r.a.) Hıms’lı Ashabından Bazı Adamlar”, “Muâz’ın (r.a.) Hıms’lı Ashabından Bazı İnsanlar”, “Muâz’ın (r.a.) Ashabından Bazı Adamlar”, “Muâz’ın (r.a.) Ashabı”, “Hıms’lı Bazı İnsanlar”, “Muâz (r.a.)”, el-Hâris b. Amr’ın Arkadaşları” gibi çelişkili şekillerde yer almaktadır. Bu sebeplerle hadisin senedi muzdaribdir.

2. İsnadda yer alan el-Hâris b. Amr meçhuldür. el-Hâris b. Amr, rivayetinde tek kalmıştır. Ondan sadece Şu’be hadisi nakletmiştir.
3. Muâz’ın (r.a.) ashabı meçhuldür.
4. Rivayet mürseldir.

Rivayetin isnadında ızdırab olması, isnadda meçhul olan ravilerin yer alması, bazı tariklerde sahabenin yer almaması, dolayısıyla hadisin mürsel olması gibi sebeplerle hadis zayıftır. Zayıf hadis ahkâma dair konularda delil olarak kullanılamaz.

Bazı alimlere göre ise rivayet sahihtir. Zayıf olduğu görüşüne itibar edilmemelidir. Bu gruba giren alimlere göre, rivayet şu sebeplerden dolayı sahihtir:

1. Rivayet sahabe ve sonraki dönem âlimleri tarafından kabul edilmiş ve kendisi ile amel edilmiştir.

¹²⁶ Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

¹²⁷ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdırrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddime*, thk. Usâme el-Belhî, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1431/2010), 13.

¹²⁸ Tirmizî, “Kitâbü’l-İlel”, 1.

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

2. el-Hâris b. Amr'ın meçhul olduğu görüşü isabetli değildir.
3. Muâz'ın ashâbı ismen bilinmese de dindar ve faziletli kişilerdir.

Bu gruba giren âlimlerin sıhhat konusundaki ilk gerekçeleri hadis ile sahabe sonrası dönemde amel edilmiş olmasıdır. Eleştirilerin odağında olan el-Hâris b. Amr meçhul değildir. Bilinen bir kişidir. Muğîra b. Şu'be'nin yeğenidir. Muâz'ın (r.a.) ashâbı hakkında cerh edici herhangi olumsuz bir görüş beyan edilmemiştir. Şu'be, ehli-i hadis nazarında güvenilirlerdir. Cerh ve ta'dil âlimleri tarafından güvenilirlik noktasında zirvede gösterilmiştir. el-Hâris b. Amr'dan rivayetinde tek kalan Ebû Avn'ın durumu da bu açıdan bakıldığında bir problem teşkil etmemektedir. Bu durum onlar hakkındaki endişeleri ortadan kaldırmaktadır. Bu sebeplerle hadis sahihtir. İsnadında bir problem yoktur.

Hadis ve fıkıh usûlü âlimlerinin hadise yaklaşımları, değerlendirme ölçütleri farklılık arz etmektedir. Bu sebeple hadis hakkında hem olumlu hem de olumsuz kanaatler serdedilmiştir. Çoğunluğunu hadisçilerin oluşturduğu alimler isnad konusundaki şartları ile sürerek hadisi zayıf bulmuş, fıkıh usûlü alimleri ise, sahabenin ve sonraki dönem âlimlerinin bu hadis ile amel etmiş olmalarını öne çıkararak sahih olduğunu, bu sebeple isnadla alakalı diğer problemlerin önemli olmadığını dile getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Abd b. Humejd, Abd b. Humejd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî). *Müsned*. Thk. Mustafa b. el-Adevî. 2. Baskı. 2 Cilt. Riyad: Dâru Belensiyye, 1423/2002.

Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâud v. dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.

Aşikkutlu, Emin. "Mübhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 436-437. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006.

Azîm Âbâdî, Muhammed Şemsülhakk. *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*. Thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. 2. Baskı. 14 Cilt. Medine: el-Mektebü's-Selefiyye, 1388/1969.

Bardakoğlu, Ali. "Delil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 138-140. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*. Thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 15 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.

Beyhakî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 2. Baskı. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2003.

Beyhakî. *es-Sünenü's-Sağîr*. Thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Karaçi: Câmîatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989.

Buhârî, Abdulazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr*. Thk. Abdullah Mahmûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/197.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-Kebîr*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Buhârî. *et-Târîhu's-Sağîr*. Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.

Cessâs, Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Acîl Câsim. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf, 1414/1994.

- Cûzekânî, Hüseyin b. İbrâhîm b. Hüseyin el-Hemedânî. *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr*. Thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Firyevâî. 2 Cilt. Nârs: İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Cüveynî, Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. Thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2 Cilt. b.y., 1399.
- Dârekutnî, Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. Thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefi. 11 Cilt. Riyâd: Dâru Tîbe, 1405/1985.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. Thk. Hüseyin Selîm Esed, 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnaûd-Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehl-i Mekke*. Thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. 3. Baskı. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1412/1992.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustesfâ*. Thk. Hamz b. Züheyr Hâfiz. 4 Cilt. Medine: Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere Li't-Tab', b.y., ts.
- Bağdâd, Hatîb. Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*. Thk. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1417/1996.
- Bağdâdî, Hatîb Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Thk. İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî. 2 Cilt. Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003.
- Hüseyinî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Kitâbü't-Tezkira*, Thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1417/1996.
- İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve fadlih*. Thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Arabî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fi şerhi Muvattai Mâlik*. Haz. Yûsuf el-Karadâvî. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm. el-Musannef. Thk. Hamed b. Abdillâh el-Cum'a-Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydân. 16 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 1425/2004
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *Muvâfakatu'l-Hubr el-Haber*. Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi-Subhi es-Seyyid Casim. 2. Baskı. 2 Cilt. b.y., 1414/1993.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü's-Sikât*. Thk. Muhammed Abdülmûid Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Kesir, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbidîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. Thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru't-Tîbe, 1418/1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. Ravdatu'n-Nâzir. Haz. Şa'bân Muhammed İsmâîl. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998.

Halis DEMİR, Necdet AYDOĞDU, Hadis ve Fıkıh Usûlü Alimlerinin Hadislerin Değerlendirilmesine Farklı Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme: Muâz'ın (r.a.) İctihad Hadisi Örneği

İbn Mülakkîn, Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedru'l-Münir*. Thk. Mustafa Ebû'l-Gayt Abdülhây v. dğr., 10 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1425/2004.

İbn Receb el-Hanbelî. *Beyânu Fadli İlmi's-Selef 'ale'l-Halef*. Thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî. 2. Baskı. Kuveyt: Dâru's-Samîmî, 1406/1986.

İbn Sa'd, Muhammed b Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Bağdâdî. et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetül-Hâncî, 1421/2001.

İbn Salah, Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddime*. Thk. Usâme el-Belhî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1431/2010.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî. *Mecmûü'l-Fetâvâ*. Der. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 37 Cilt. Medine: Mucemmu'l-Melik Fehd, 1425/2004.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-eğâdisi (ahbâri)'l-vâhiye*. Thk. Halîl el-Meyyis. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

İbnü'l-Kattân, Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî. *Beyânü'l-Vehm ve'l-İhâm*. Thk. el-Hüseyn Âyet Saîd. 6 Cilt. Riyâd: Dâru Tîbe, 1417/1997.

İbnü'l-Kayyim el-Cevzî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-Muvakkîn*. Tah. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen. 7 Cilt. Cidde: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423.

İbnü'l-Vezir, İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî. el-Avâsım mine'l-Kavâsım. Thk. Şuayb el-Arnaud. 2. Baskı. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1412/1992.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlât*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.

Koçyiğit, Talat. "Mubhem", *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.

Kur'an Yolu Meali. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi.

Makdisî, Muhammed b. Tâhir. *Zahîratu'l-Huffâz*. Thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Firyevâî. 5 Cilt. Riyâd: Dâru's-Selef, 1416/1996.

Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr. *Tedribü'r-Râvî*. Thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf. 3. Baskı. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1426/2005.

Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. el-Muvâfakât. Şerh ve Tahrîc: Abdullâh Dıraz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *el-Fethu'r-Rabbânî*. Thk. Muhammed Subhî b. Hasen. 12 Cilt. (San'a: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd, ts.

Taberânî, Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Thk. Hamdî Abdülmeccîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.

Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. Thk. Şuayb el-Arnaud. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Tayâlisî Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. Thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî- Meşhûr b. Hasen Âl Selmân. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.

Uğur, Mücteba. "Mechûlü'l-Ayn". *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Uğur, Mücteba. "Sâkıt". *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Ukaylî, Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *Kitâbu'd-Duaî'l-Kebîr*. Thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-İ'tidâl*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Zehebî. *Târîhu'l-İslâm*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1414/1994.

Zehebî. *Telhîsu'l-İleli'l-Mütenâhiye*. Thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Bahru'l-Muhît*. Haz. Abdusettâr Ebû Gudde. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Safve, 1413/1992.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Mu'teber*. Thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefî. Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1404/1984.